

O ŽIVOTU ENTOMOLOGA IVANA KRSTITELJA NOVAKA

O znanstvenom radu entomologa Ivana Krstitelja Novaka (Gian Battista Novak), po zanimanju učitelja pučkih škola u Vrbanju, Brusju i Zadru, kasnije tajnika Općine u Hvaru, bilo je opširno izneseno 1975. godine na Simpoziju »Hvar u prirodnim znanostima« u Hvaru. Referat je tiskala 1977. godine Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u posebnom ZBORNIKU. Ista je ustanova i organizirala taj Simpozij.

O samom životu I. K. Novaka u iznijetom referatu Željka Kovačevića, suradnika Instituta za poljoprivrednu zoologiju Poljoprivrednog fakulteta u Zagrebu, na tom Simpoziju nije bilo govora.

Međutim, iz pismene ostavštine I. K. Novaka, što ju je od njegovih nasljednika otkupio Centar za zaštitu kulturne baštine komune hvarske, doznaje se za neke pojedinosti iz njegova života za koje se smatra da ih je vrijedno iznijeti na javu, da se vidi s kakvim su se poteškoćama nekada borili ljudi od nauke, naročito prirodoslovci, da bi mogli istraživati prirodu za koju su gajili veliku ljubav. Sve to radili su iz svoje inicijative i svojim materijalnim sredstvima, samo katkada su iz ponešto dobijali od državnih vlasti.

I. K. Novak, rođen u Hvaru 21. VI 1848. godine, nakon školovanja učiteljevao je u Vrbanju i Brusju, zatim biva umirovljen 1887. godine, a poslije toga postavljen za učitelja hrvatskog i talijanskog jezika na Vojničkoj osnovnoj školi u Zadru. Iz Zadra se vraća u Hvar, gdje je postao općinski tajnik. Umro je od upale pluća 28. VIII. 1893. godine, ostavivši dva sina i dvije kćeri.

IZ otkupljenog materijala ništa se ne može doznati o razlozima njegova umirovljenja. Iz jednog nađenog pisma upućenog nekoj osobi, a povodom njegovog umirovljenja, tuži se da nije bio pozvan na nekakav službeni sastanak u vezi s prestankom njegove službe, a na to da je imao pravo prema pisanju jedne okružnice Pokrajinskog školskog vijeća.

Pitoma prirodna sredina okolice Vrbanja svakako da je u Novaku u pobudila ljubav za proučavanje života u njoj, u ovom slučaju najviše je zavolio kukce, a to je prema jednoj njegovoj bilješci bilo 1875. godine.

Iz jednog njegovog pisma doznaje se da je mnogo pratio poljoprivrednu literaturu naglašavajući da u prirodi i poljoprivredi kukci čine veliku štetu. Dalje iznosi kako bi se preko predavanja iz poljo-

privrede mogla školska djeca što bolje upoznati sa štetama što ih čine neke vrste kukaca u velikoj mjeri svim vrstama poljoprivrednih kultura. Tuži se da je uslijed pomanjkanja novčanih sredstava teško doći do inozemne poljoprivredne znanstvene literature iz koje bi se doznalo na koji bi se način mogle uništavati pojedine vrste štetnih kukaca. Vrijedno je zabilježiti da je iz nabavljene strane literature, izvorne ili neke prevedene na talijanski, pravio kratke izvode, pa citira pojedine dijelove iz radova Braunera, Lennis-Ludwiga, Mac Lacheana i druge.

Sve što je iz stručnih i znanstvenih knjiga bilježio, pisano je talijanskim jezikom. Zato je vrlo važno navesti da se za vrijeme njegova života u javnoj službi upotrebljavao talijanski jezik. Prema tome, tako je pisao i svoje ime, pa je glasilo *Gian Battista Novak*. Tako stoji na sva tri njegova tiskana rada o kukcima, koja su pisana talijanski. Oni su bili tiskani u Beču u »*Wiener Entomologische Zeitung*«, a u Zagrebu, isto tako talijanski, u »*Glasniku Hrvatskog naravoslovnog društva*«. Novak se služio i njemačkim jezikom kako je i naprijed spomenuto. Međutim, u više slučajeva, kada je imao nešto da piše u Beč, zamolio bi svoga prijatelja Belisarija Vrankovića, javnog bilježnika u Starom Gradu, da mu prevede dotični tekst na njemački. Obično mu je ovako pisao: »*Preg. Sign. Belisario, La prego se puo tradurmi cio che dentro scrissi in tedesco*«.

Isto tako bio je vrijedan na znanstvenom poslu i 1866. godine kada je za vrijeme rata između Italije i Austro-Ugarske bio mobiliziran i boravio na Korčuli, na Goca glavi, gdje je zajedno s poznatim prirodoslovcem Grgurom Bučićem bio dodijeljen Optičkoj telegrafskoj stanici. I tamo je lovio kukce.

Pošto je spomenuto ime Grgura Bučića, vrijedno je navesti i to da je Novak u svome entomološkom radu mnogo cijenio ovog prirodoslovca i zato ga u sva tri svoja rada spominje, iznoseći njegovo mišljenje o pojedinim vrstama kukaca.

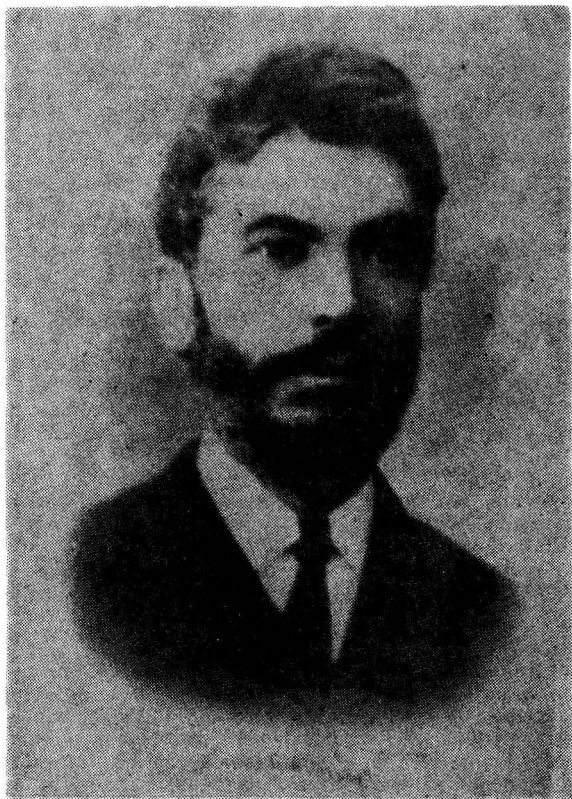
U svome znanstvenom radu, u proučavanju kukaca, bio je Novak naročito savjestan za vrijeme službovanja u Vrbanju i Brusju, pa i u Zadru. Obilazio je i okolicu Splita da bi lovio kukce, a to je bilo između umirovljenja i novog službovanja u Zadru.

Novaka nije zanimala samo sistematika kukaca, već je posvećivao izvjesnu pažnju i njihovom biološkom razvoju. Sve je to marljivo bilježio i unosio u materijal što ga je spremao za tiskanje. U vezi s takvim biološkim promatranjima bio je u vezi s drugim entomolozima. Od nekih je tražio neke potrebne podatke, naročito kada je pravio zbirke kukaca.

Te zbirke prepariranih kukaca iznosile su više tisuća primjeraka i bio ih je znanstveno obradio. Poslije njegove smrti sve je otkupio, osim zbirke kornjaša, G. Strobl iz Amonta u Austriji, dok je njegovu zbirku kornjaša zadržao njegov sin Petar, poznati entomolog, i obradio je u svom kapitalnom djelu »*Kornjaši jadranskog područja*«, izdanje JAZU, Zagreb 1952.

U vezi s istraživanjem kukaca čita se u jednom pismu, upućenom nekom njegovom prijatelju, da u tom poslu ima poteškoća oko materijalnih izdataka što ih taj posao zahtijeva, jer treba da se kreće po

cijelom otoku u cilju lova, a to je skopčano s materijalnim izdacima, kao i za nabavu potrebne znanstvene literature za određivanje pojedinih vrsta. Uz to je morao više puta ulovljeni materijal slati u Beč radi determiniranja doktoru Franzu Ritteru von Haueru, uredniku *Annalen des k. k. Naturhistorischen Hofmuseum*, kako je tiskano u *Jahresberichte* za 1886. godinu. Izdanje 1887., čiji su surad-

Ivan Krstitelj Novak (1848—1893) Hvar

nici determinirali Novakove pojedine vrste kukaca u Haueru, a i drugim licima upućuje žalopojke za svoje bijedno materijalno stanje, sve u vezi sa znanstvenim radom, naročito od onog dana kada je bio umirovljen, u kojima navodi da od 22 1/2 forinta mjesečne mirovine sa suprugom i četvero djece ne može da živi. Iz pisama

upućenih Visokom saboru u Zadru 20. VII. 1889. i 29. VII. 1891. vidi se da mu je materijalna pomoć bila neophodno potrebna za znanstveni rad, pa sebe naziva »bijednim umirovljenikom«. Tražio je barem 100 forinti pomoći za nabavu potrebne literature i ostalih pomagala u znanstvenom radu.

Iz sadržaja tih pisama vidi se njegovo očajno materijalno stanje, pa o tome njegovom položaju donosimo doslovice jedno pismo, a bez ijednog jezičnog ispravka, onako kako se onda pisalo. Ono je upućeno Visokom saboru, dne 16. III. 1892. godine.

»Ponizno potpisani počeo je godine 1875. uređivati svoju zbirku kukaca otoka Hvara. — Godine 1890. počeo je proučavati Faunu Dalmatinsku, nastavljajući i potpunjujući tako Hvarsku kojom se je odavno bavio te izdao i tri sveske o kukcima.

Kao temelj tih proučavanja uzeo je štetu ili korist koju nam daju pojedini kukci gospodarstvu, što više što se kod nas malo ili nitko tim bavi, a obodriilo ga je također i prvi pokus u tom predmetu, pošto je bio isti uzet u obzir i nadaren pri Zagrebačkoj izložbi velikom zlatnom medaljom i diplomom priznanja.

Ali da nastavi to svoje djelovanje trebao bi ponizno potpisani i dovoljnih sredstava, da može poduzeti potrebnih putovanja, da nabavi knjige i raznih predmeta koja mu sredstva po njegovom kritičnom ekonomičnom stanju žalibože fale — pa nadahnut željom da koristi našem gospodarstvu, sa predmetom od najveće važnosti, obraća se na Velikodušnost tog Visokog Sabora da bi mu udijelilo pripomoć od barem 100 forinti, a s njegove strane obećaje da će sve svoje sile upotrebiti da se pokaže vrijednim udijeljene mu pomoći.«

U vezi s ovim pismom, u kome spominje svoja tri rada o kukcima, važno je navesti njihove naslove, a to su: 1) *Primo cenno sulla fauna dell' isola Lesina in Dalmazia : Dermoptera et Orthoptera, Wiener Ent. Zeitung, Wien, 1888.* 2) *Secondo cenno sulla fauna dell' isola Lesina in Dalmazia, Parte II Orthoptera, Glasn. hrv. naravosl. društva, 5, Zagreb, 1890.* 3) *Terzo cenno sulla fauna dell' isola Lesina in Dalmazia : Neurptera, Ibid. 6, Zagreb.*

U svojim radovima uz latinske nazive kukaca Novak navodi i neke narodne onako kako ih nazivaju stanovnici otoka Hvara. Tako su *Acridium aegyptium* L. nazvali veli prugaj ili veli konjic, *Labidura riparia Pallas* veli skor, *Labia minor* Lin. mali skor, *Forficula auricularia* Lin. i *Forficula decipiens* Géné isto skor, *Mantis religiosa*, bogomoljku, nazivaju kazibobe, babaturka i petar, a kada je mladići vide onda kažu: »Kaži bobe gdje ću se oženiti?«, *Acridium aegyptium* L. nazivaju pruganj i veli konjic, *Calopterus italicus* L. veli pruganj, *Lacusta viridissima* L. zeleni konjic, *Gryllus campestris* L. fratric i šturak, *Gryllotalpa vulgaris* Latr. medvid, *Raphidia affinis* Scul. dugovratka itd.

— Još je važno istaći jedno Novakovo pismo upućeno Visokom Saboru 20. VII. 1889, ali se iz njega iznose samo neke važnije pojedinosti. Tako Novak navodi da je u svrhu lova kukaca, sitnijih kra-

ljeznjaka, sakupljanja biljaka za herbarij, paleontoloških i arheoloških predmeta propješačio cijeli otok Hvar i od svega toga napravio zbirke od više tisuća predmeta.

Iz tog pisma vidi se da je bio u velikom dopisivanju s najpoznatijim entomolozima Evrope, kao i s nekim paleontolozima i arheolozima.

Iz još nekoliko bilježaka i koncepata pisama razabire se da se više puta obraćao Visokom saboru za materijalnu pomoć, naročito poslije umirovljenja. I iz drugih bilježaka doznaje se da je Novak stalno pratio znanstvenu literaturu i zapisivao dosta toga u vezi s istraživanjem kukaca na terenu, pa to iznosi u svoja tri već spomenuta rada.

Rezultati njegovih istraživanja kukaca na Hvaru pokazuju da je otkrio znatan broj novih kukaca, osobito skakavaca, od kojih neki nose njegovo ime.

Novaka su zanimala i biljke, pa je bio sastavio veliki herbarij.

Za svoj znanstveni rad Novak je tada dobio više javnih priznanja.

Osim živom prirodom zanimalo se Novak i paleontologijom. Na njega su se obraćali znanstvenici s raznih strana zbog fosila s našeg otoka.

Pronalaženje dobro sačuvanih fosila na otoku Hvaru ima se zahvaliti slučajnosti. Zemljoradnik Ivan Račić, radeći u kamenolomu na zemljištu između Vrbanja i Vrboske, naišao je na ploče vapnenca sa otiscima jedne vrste velikog guštera, od kojih je jedan primjerak bio i preko metra dužine. Doznajući za to otkriće poznati prirodoslovac Grgur Bučić je o tome izvijestio doktora A. Kornhubera, direktora Geološkog muzeja u Beču, kome je poslao tu ploču s fosilom, a ovaj je o tome napisao znanstveni rad i poslao ga Bučiću na poklon. Taj rad se čuva u Prirodoslovnom kabinetu doktora Grgura Bučića pri Centru za zaštitu kulturne baštine u Hvaru. Kornhuber, iz poštovanja prema Grguru Bučiću, nazvao je tu vrstu guštera na latinskom jeziku *Opetiosaurus Bucchichi*. Fosil se čuva u Beču u Geološkom muzeju.

Drugi veliki primjerak guštera nađen je isto tako u spomenutom kamenolomu. Bio je poslan u Zagreb Narodnom zoologijskom muzeju, koji ga je proučio, pa je o tome pisao doktor Dragutin Gorjanović Kramberger, sveučilišni profesor. On je taj primjerak u počast I. K. Novaka na latinskom nazvao *Aigialosaurus Novaki*. I o tome postoji dokumentacija u spomenutom kabinetu u Hvaru.

U paleontološkoj literaturi još se spominje primjerak velikog guštera s otoka Hvara na latinskom nazvan *Aigialosaurus dalmatinus*.

Prema vodiču Britanskog muzeja u odjelu gmazova u Londonu čuva se jedna vapnenasta ploča sa fosiliziranim ostacima jedne vrste velikog guštera s otoka Hvara.

Iz sačuvanih pisama J. K. Novaka u spomenutom kabinetu u Hvaru vidi se da se on brinuo za paleontološke nalaze s terena između Vrbanja i Vrboske i onda, kada je kao učitelj službovao u Brusju na Hvaru u Pučkoj školi. To se naročito ističe u pismu od 14. prosinca 1889. godine, u kome piše jednom svom prijatelju u Vrbanju da pažljivo izvodi iskopavanja u kamenolomu, a da će on doći za vrijeme božićnih praznika.

Novak je vodio s Gorjanovićem dopisivanje i u vezi s nazivom drugog fosila jedne vrste velikih guštera kao i fosila riba o čemu je napisao poseban znanstveni rad. Gorjanović je bio primio od Novaka na zajam te riblje fosile da bi ih mogao proučiti i jedan od tih fosila nazvao je u njegovu počast na latinskom jeziku kao *Platex Novaki*.

U Novakovoj zaostavštini čita se da je imao veze i s nekim speleolozima koje su interesirale pećine i jame na otoku Hvaru. On ih je o tome redovito izvještavao, ali samo sa oznakama njihovih lokaliteta.

Iz Novakovih sačuvanih bilježaka vidi se da su se na njega obraćali i neki ljubitelji arheologije da bi im nabavio neke predmete iz te oblasti. Iste je predmete sakupljao i za sebe i od njih napravio dosta veliku zbirku koju je darovao Muzeju sv. Donata u Zadru.

Od dopisivanja nalazi se u Novakovoj zaostavštini nekoliko bilježaka i koncepata za pisma upućivana Spiridionu Brusini i Dragutinu Gorjanoviću — Krambergeru, obojici u Zagrebu. U jednom pismu Novak moli Gorjanovića da mu nađe stan u Zagrebu kada poslovno tamo dođe. Iz tog pisma od 10. VIII. 1891. god. iznosimo samo ono što mu Gorjanović odgovara, i to: »Drago mi je što sam Vam kadar priposlati priloženu »Iskaznicu« za besplatan stan kod gospo. Luja barona Vranjicana na uglu Kukovićeve ulice i Zrinjskog trga br. 1. — Možete biti posve zadovoljni i malo će tko od stranih gostiju bolje stanovati od Vas.«

Vjerojatno da je ovo bio neki znanstveni sastanak u vezi s prirodnim naukama što se održavao u Zagrebu, kome je i Novak prisustvovao.

Dalje, u tom pismu Gorjanović piše Novaku da prilikom dolaska u Zagreb ponesе sa sobom i fragmente onog guštera nadenog posljednji put u kamenolomu između Vrbanja i Vrboske.

Iz jednog sačuvanog računa doznaje se da Novak potražuje od Zoološkog muzeja u Zagrebu da mu se isplate troškovi oko slanja paleontološkog materijala.

Kako je ime Ivana Krstitelja Novaka za vrijeme njegova života bilo dosta popularno, to su se na njega obraćali raznim pitanjima i intelektualci drugih zanimanja, ne samo prirodoslovci.

Iz jednog pisma saznaje se da se na Novaka obratilo jedno lice s pitanjima kakve su prirode stanovnici otoka Hvara. O svojim zapažanjima o tom pitanju Novak mu je ukratko odgovorio, jer, kaže, da za duže odgovore nema dovoljno vremena i daje mu na znanje da se on, uglavnom, bavi opširno samo prirodopisom. U tom odgovoru iznosi dotičnom nešto o karakteru otočana, o narodnim običajima, o kulturi naroda i o nekim drugim pojedinostima. Žali što ga ne može opširnije izvijestiti o svemu što od njega traži, naročito o hvarskim narodnim običajima, koji malo pomalo nestaju. Samo navodi da se za vrijeme Božića, Novog ljeta i Uznih (Uskrsa) mnogo koleda, pjeva i svira. Još spominje da se povodom imendana pojedinih osoba i prijatelja skuplja kod dotičnih veliko društvo, pa se uz pjesmu nešto i pojedje.

U jednom pismu odgovara anonimnoj osobi u vezi s pitanjem o narodnim običajima na našem otoku, da se za vrijeme oluje naveliko

zvoni, tj. da se zvoni na nebo protiv vještica, vila, vukodlaka i da se u to još pomalo vjeruje, ali kao što škole sve više prosvjećuju narod, to se u te običaje zvonjenja, o njegovom značenju sve manje vjeruje.

Dotičnom opisuje i vjerske običaje Velikog petka, kada narod Jelse, Pitava, Vrisnika, Svirača, Vrbanja i Vrboske organizira procesiju »Za križem«, što traje cijelu noć. Ako je cijelo vrijeme oluja s kišom, procesija produži svoj put preko navedenih mjesta.

Iz nađenih Novakovih bilježaka vidi se da je mnogo čitao i medicinsku literaturu iz koje je vadio bilješke o raznim bolestima, osobito kod djece. Iz tog materijala vadi recepte lijekova koji se upotrebljavaju za liječenje pojedinih bolesti.

Izvan prirodopisa Novaka zanima i kretanje stanovništva na našem otoku, posebno mjesta Hvara. Bilježi kada je tko rođen, štoviše, i kratke pojedinosti o poznatijim ličnostima. Iznosi i broj obitelji i stanovništva u samom Hvaru, počevši od 1521. godine, a za mjesto Hvar iznosi da je 1812. godine imao 255 obitelji sa 1214 stanovnika.

U tim svojim bilješkama spominje i groblje u crkvi sv. Marka i iznosi imena pojedinih hvarskih plemića koji su tu pokopani.

I. K. Novak kao čovjek više kulture nastojao je što bolje upoznati svoj otok i narodnu kulturu na njemu. Krstareći po otoku, bilježio je narodne nazive. Bilježio je i narodne izraze u vezi sa životom stanovništva, kao i narodne pjesme.

Sve ovo, izvan bavljenja prirodopisom, ukazuje da je Novak promatrao okolinu oko sebe s jednog višeg intelektualnog gledišta.